

אברהם סתיו

אין אדם אוסר דבר שאינו שלו

פתיחה

כלל אמרו חכמים: "אין אדם אוסר דבר שאינו שלו" (פסחים צ. ועוד). שאלות הלכתיות ולמדניות רבות אפשר להעלות ביחס לכלל זה: מהו מקורו? בנוגע לאילו איסורים הוא נאמר? האם כלל זה נפסק להלכה? ועוד. במאמר זה ניגע מעט גם בשאלות אלו, אך עיקרו של המאמר ינסה לבחון את הגדרת המושג "שלו" לענייננו, תוך ליבון האופן שבו משפיעה זיקת "שלו" על היכולת לאסרו.

צורך בבעלות או חוסר הקפדה

חקירה גדולה חקרו האחרונים בדין "אין אדם אוסר דבר שאינו שלו": האם כדי לאסור חפץ יש צורך פוזיטיבי בבעלות עליו, או שמא יש צורך רק בכך שלא יהיו בעלים אחרים שמונעים מהאיסור לחול? כנפקא מינא פשוטה לחקירה זו הביאו האחרונים את דין הפקר: אם יש צורך חיובי בבעלות כדי לאסור, הרי שאין אדם יכול לאסור דבר הפקר. אך אם יש רק כוח לבעלים למנוע מן האיסור לחול, הרי שבהפקר אין בעלים¹ וממילא אין דבר שימנע את חלות האיסור.

באופן פשוט ניתן לראות חקירה זו כעומדת בבסיסה של מחלוקת הראשונים במסכת עבודה זרה. בגמרא שם נאמר:

דאמר רחמנא: 'ואשריהם תשרפון באש', מכדי ירושה היא להם מאבותיהם, ואין אדם אוסר דבר שאינו שלו! ואי משום הנך דמעיקרא, בביטולא בעלמא סגי להו! אלא מדפלאחו ישראל לעגל, גלו אדעתיהו דניחא להו בעבודת כוכבים, וכי אתו עובדי כוכבים, שליחותא דידהו עבדי (גג:).

בגמרא מבואר שמכיוון שבני ישראל גילו את דעתם שניחא להם בעבודה זרה, הרי שהגויים שהשתחוו לאשרות בארץ ישראל – "שליחותא דידהו עבדי" ולכן נאסרו אשרות אלו. הראשונים על אתר נחלקו בביאור המושג "שליחותא דידהו עבדי". רש"י כתב:

¹ או שעכ"פ אין לבעלים יכולת למנוע מאחרים לזכות או להשתמש בחפץ, עיין נדרים (מג.) וקצות החושן (סי' רע"ג, ס"ק א) ואכמ"ל.

הלכך הוּיָא עבודת כוכבים של ישראל
 מדברי רש"י עולה הבנה כי כוונת הביטוי "שליחותא דידהו" היא שליחות גמורה, וממילא
 את עבודת הגויים כעבודה זרה של ישראל עצמם. אמנם הר"ד בתוספותיו כתב שלא
 ייתכן שמדובר בשליחות גמורה, שהרי אין שליח לדבר עבירה ואין שליחות לגוי, ולכן
 צריך לומר שמדובר בדין אחר לגמרי:

אבל שליחות דהכא אינו אלא הוכחה בעלמא דברצונו הוא עובדה והוא מרשהו ולא מישתרי
 משום דהוי דבר שאינה שלו
 (ד"ה מכרה).
 נראה שמחלוקת הראשונים תואמת את צדדי החקירה הנ"ל: לדעת רש"י יש צורך חיובי
 בבעלות כדי לאסור, ועל כן הוא נאלץ לפרש שמדובר בשליחות גמורה וכאילו ישראל
 עצמם עבדו לאותן אשורות. לעומתו הר"ד מבין שהבעלות היא רק גורם שיכול למנוע את
 חלות האיסור, וממילא ברגע שבו אין מניעה מצד הבעלים ניתן החפץ לכל אדם לאסורו
 כרצונו גם ללא בעלות. ואכן, בעל האמרי בינה (שחיטה י"ב) פירש את הסוגיה ברוח דבריו
 של תוס' הר"ד והכריע למעשה על פיה שאדם יכול לאסור חפץ של הפקר.

בדברי האחרונים ניתן למצוא יחס מורכב יותר לחקירתנו. כך למשל, בשו"ת עונג יום טוב
 חילק בין סוגים שונים של איסורים בעניין זה:

גבי איסור לא בעינן שיהיה שלו ממש, רק דהקפדת הבעלים מעכב שלא יחול עליהן האיסור...
 ומהאי טעמא פסק הרמז"ל (בה' איסורי מזבח פ"ד) דנעבד של חבריו אסור אם עשה בו מעשה
 ומוקצה של חבריו מותר... והטעם דמוקצה הוא מטעם יחוד ואינו יכול ליחד דבר שאינו שלו
 אף ע"י מעשה מה שאין כן נעבד שאינו מטעם יחוד מהני מעשה ולפי זה פשיטא נמי דאדם
 יכול לאסור מידי דהפקירא שאין עליהם עיכוב בעלים
 (סי' פ"ב).
 בעל העונג יום טוב מחלק בין איסורים שעניינם הוא ייחוד ובהם יש צורך בבעלות, כגון
 מוקצה לעבודה זרה שעניינו הוא הקצאה וייחוד של החפץ לעבודה זרה שיכולה להתקיים
 רק על ידי הבעלים, ובין איסור נעבד שלא קשור מהותית לבעלות וביחס אליו קיים רק
 כוח של הבעלים למנוע את חלות האיסור.

בהקשר זה יש להעיר שאפשר לתלות את חקירתנו גם במקורותיו של הכלל שאין אדם
 אוסר דבר שאינו שלו. בגמרא ובראשונים לא הובא מקור לדין זה ונראה מדבריהם
 שמדובר בסברה בלבד, אך באחרונים אפשר למצוא מקורות מספר. שניים מן המקורות
 שנזכרו באחרונים הם: "וְאִישׁ פִּי יִקְדֹּשׁ אֶת בֵּיתוֹ קֹדֶשׁ" (ויקרא כ"ז, יד); הובא בלבוש י"ד
 סי' ה', ג) וכן "וּפְסִילֵיהֶם תִּשְׂרְפוּן בְּאֵשׁ" (דברים ז', ה); הובא בקרית ספר על הרמב"ם

עבודה זרה פ"ח). נראה ששני המקורות הללו מבטאים את שני צדדי החקירה: הלימוד מ"ואיש כי יקדיש" משווה את האיסורים כולם לדין הקדש שבו יש צורך בבעלות גמורה, שהרי כל עניינו הוא הקנאה ממונית של החפץ להקדש.² לעומת זאת, הלימוד מפסילי עבודת כוכבים משווה את האיסורים כולם לדין נעבד, אשר כפי שכתב העונג יום טוב, אין בו צורך בבעלות אלא רק בכך שהבעלים לא ימחו.

נקודה שטעונה בירור נוסף היא עניין "הקפדת הבעלים" שיכולה לעכב את חלות האיסור. כיצד יש כוח כזה להקפדת הבעלים? נדמה שההבנה העומדת בביסוס הדברים היא שבעלות על חפץ איננה רק יכולת שימוש אלא מהווה בעלות על זהותו ומהותו של החפץ. ממילא, לבעלים יש כוח למנוע מחלויות מסוימות לחול על החפץ, גם כאשר חלויות אלו כשלעצמן אינן קשורות לעצם השימוש בו.

בעלות וזיקה

בחלק זה ננסה להציע גישה שלישית בעניין אופי הבעלות הנדרשת כדי לאסור חפץ. נזכיר שעד כה הצגנו שתי גישות אפשריות: א. צורך בבעלות גמורה; ב. אין צורך בבעלות, אלא רק בכך שהבעלים לא ימחה. את האפשרות השלישית ננסה לדלות מתוך מחלוקת הראשונים בחולין (מ). בגמרא שם הובאו דבריו של רב הונא: "היתה בהמת חבירו רבוצה לפני עבודת כוכבים, כיון ששחט בה סימן אחד אסרה". הראשונים על אתר עמדו על כך שרב הונא בחר לתאר דווקא מצב שבו הבהמה כבר "היתה רבוצה" ותהו מדוע לא עסק במקרה רגיל שבו אדם מרביץ בהמת חבירו לפני עבודת כוכבים ושוחט אותה. רש"י עונה לשאלה זו באופן הבא:

לא מיבעיא עומדת דכשהגביהה והרביצה קנאה בהגבהה ונעשית שלו, אלא אף על גב דרבוצה ולא קנאה אסר לה במעשה (ד"ה רבוצה).

מדברי רש"י משמע שאם היה האדם מגביה בעצמו את בהמת חברו ובכך היה קונה אותה, שוב לא הייתה נחשבת כדבר שאינו שלו והיה יכול לאסרה. התוספות על אתר חלקו על דברי רש"י אלה:

ואין נראה דכי הגביהה נמי לא קנה לה לענין שתחשב שלו אם אין אדם אוסר דבר שאין שלו, דהא גזל ולא נתיאשו הבעלים שניהן אינן יכולין להקדיש זה לפי שאינו שלו וזה לפי שאינו ברשותו (ד"ה רבוצה).

² אמנם יש שהציעו שגם בהקדש יכול אדם לאסור דבר שאינו שלו על ידי מעשה, עיין קהילות יעקב (חולין סי' מא).

התוספות משווים את דין האוסר את בהמת חברו לדין הקדש, שבו לא די בקנייני גזלה כדי שאדם יוכל להקדיש. יישוב שיטת רש"י יצריך אותנו לומר שלדעתו יש חילוק בין איסור ובין הקדש. בהקשר זה לא די בכך שנחלק בין הקדש שבו יש צורך בבעלות גמורה ובין איסור שבו צריך רק שהבעלים לא ימחו, משום שכאן מדובר במקרה שבו אין נחותא לבעלים באיסור. משום כך נראה שבדעת רש"י צריך לומר כי די בבעלות חלקית כדי לאסור את החפץ.

בספר תורת גיטין (גיטין נב:) השווה את שיטת רש"י באיסורין לדין בל יראה ובל ימצא, שאדם עובר בהם גם על חמץ שאינו שלו לגמרי אם יש לו בו קנייני גזלה. נראה שהשוואה זו ממחישה את העובדה שיש כאן אופי שונה וייחודי של בעלות שנדרשת, והיא בעלות שיוצרת זיקה בין האדם ובין החפץ ולא דווקא בעלות ממונית גמורה.³ אפשרות זו מתיישבת עם דברי רש"י בסוגיה בע"ז (שיש צורך בשליחות גמורה) משום שגם לפיה יש צורך חיובי בזיקה בין האדם ובין החפץ ולא די בכך שהבעלים מסירים את התנגדותם.⁴

ביטוי נוסף לגישה זו ניתן למצוא ביחס לדין שותפות. במהלך סוגיית הגמרא בחולין (מא.) נאמר שכאשר שותפים שוחטים את בהמתם יחד יכול כל אחד מהם לאסור את הבהמה. מדברי התוספות שם (ד"ה ת"ש) עולה שבמקרה כזה יכול השותף לאסור רק את חלקו שלו ולא את חלק חברו. הבנה זו יוצרת כמה קושיות, אשר ניתן ליישבן אם נאמר שמחשבתו של אחד השותפים יכולה לאסור גם את חלק חברו (כפי שהעיר התפארת יעקב על דברי התוספות). ואכן, ברמב"ן (ע"ז מז.) מבואר שכאשר שותף אחד עובד לחפץ הוא אוסר בכך גם את חלקו של חברו, בניגוד לדברי התוספות.

נראה שדברי התוספות הם לשיטתם לעיל, שדווקא בעלות גמורה (או לפחות היעדר גמור של בעלות אחרת) על החפץ מאפשר לאסור אותו. ממילא הם סבורים שאין מקום לכך ששותף אחד יוכל לאסור את חלק חברו בעל כרחו. אמנם דעת הרמב"ן מתיישבת עם הגישה שאותה הצענו לעיל ולפיה המוקד בענייננו איננו הבעלות על החפץ אלא הזיקה

³ יש להעיר שהאמרי בינה (שחיטה י"ב) הסביר את דעת רש"י באופן הפוך, וטען שדווקא מכיוון שלבעלים יש רק כוח להקפיד די בבעלות חלקית כדי לאסור. לענ"ד דברינו למעלה מסתברים יותר, והבוחר יבחר.

⁴ אמנם היה מקום לומר שזיקה מסוג זה קיימת גם אצל הגויים שבארץ ביחס לאשרות גם בלי רשותם של בני ישראל (כפי שאכן כתב בשו"ת עונג יום טוב סי' פב), אך יש לחלק בין קנייני גזלה במטלטלין שיוצרים זיקה גמורה לחפץ ובין הישיבה הטכנית על הקרקע שלא יוצרת זיקה כזו.

של האדם כלפיו. משום כך, אפשר להגדיר כל אחד מן השותפים כמי שיש לו זיקה לחפץ כולו ועל כן הוא יכול לאסור אותו.

ראיה להבנה זו של מושג השותפות אפשר למצוא בדברי הרא"ה בבדק הבית. הרא"ה מתמודד עם קושייה שהקשו כל הראשונים בתחילת מסכת בבא בתרא, בעניין היחס שבין הכלל שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו ובין דין מחיצת הכרם שנפרצה, אשר ממנו עולה שבעל השדה אוסר את הכרם בניגוד לרצון הבעלים:

ואפילו הכי דאין אדם אוסר דבר שאינו שלו מחיצת הכרם שנפרצה אוסרת בתבואה ביאוש משום דהתם האוסר שייך במילתא וחשיבי תרווייהו כשותפין (בית א', שער א דף י:). מדברי הרא"ה ברור ששותף יכול לאסור את חלקו של חברו, שהרי לדעתו גם הבעלים של השדה יכול לאסור את הכרם בכלאים. יתירה מזאת, מדבריו עולה שכל עניינה של השותפות היא יצירת זיקה ו"שייכות" בין האדם ובין החפץ הנאסר, ולא דין של בעלות ממונית גמורה.

מוקד נוסף שבו ניתן לראות ביטוי לחקירתנו הוא ספקה של הגמרא בחולין בעניין קרבן חטאת. במהלך סוגיית הגמרא עולה השאלה האם ביחס לאדם המקריב חטאת אפשר לומר "כיון דקני ליה לכפרה כדידיה דמיא" או לא. מסתבר שגם ספק זה תלוי בחקירתנו: אם חלות האיסור תלויה בבעלות ממונית גמורה, הרי שבעלות כזו לא קיימת כלל ועיקר ביחס לקרבן חטאת.⁵ מאידך, אם נאמר שחלות האיסור תלויה בזיקה שבין האדם לחפץ הרי שזיקה כזו קיימת בהחלט בקרבן החטאת שנקרא "קרבנו" של האדם ומכפר עליו.

מעשה

בגמרא בעבודה זרה (וכן חולין מ.) מובאים דברי עולא בשם רבי יוחנן:

אף על פי שאמרו המשתחוה לבהמת חבירו לא אסרה, עשה בה מעשה אסרה (נד.). הגמרא דנה באריכות בשאלת נכונותה של מימרא זו ומביאה מחלוקת אמוראים בעניין, ואף הפוסקים נחלקו כיצד להכריע למעשה. השאלה המרכזית שבה יש לדון בסוגיה זו היא: כיצד מועיל המעשה להחלת האיסור? שתי גישות עיקריות ניתן למצוא בדברי המפרשים:

⁵ בקובץ שיעורים (ח"ב מכתבים אות ה') כתב שאפשר להבין את דין החטאת באופן אחר, והוא שכאשר אין בעלים אחרים שיבואו וישנו באופן אקטיבי את מצבו של החפץ אפשר לאוסרו, וכאן אין בעלים אנושיים מלבד המקריב.

א. בדברי הריטב"א (שם נג): מפורש הטעם: "דדמי כמאן דקני ליה בשינוי דומיא דגזלן". חשוב להדגיש שדבריו אינם נוגעים למחלוקת רש"י ותוספות בעניין היכולת של גזלן לאסור את החפץ הנגזל, משום שרש"י ותוספות דנו דווקא במקרה שבו לא היה שינוי בגזלה, ואילו הריטב"א דן במקרה שבו היה שינוי (גם אם לא ברור שהייתה גזלה).

ב. הבנה אחרת היא שכאשר האיסור נעשה על ידי מעשה הוא הופך להיות כאיסורי רובע ונרבע ודומיהם התלויים במציאות המעשית ולא במחשבה וממילא אין בהם משמעות לשאלת הבעלות.

נפקא מינא פשוטה בין האפשרויות היא שאלת אופי המעשה הנדרש. בגמרא במסכת עבודה זרה (נד.) נאמר שכאשר אדם מנסך יין בין קרניה של בהמת חברו הוא נחשב כמי שעשה בה מעשה ואוסרה. בפשט דברי הגמרא והראשונים נראה שמדובר בשפיכת יין בעלמא שאינה משנה דבר בגוף הבהמה, וכפי שכתב הרשב"א שם "דלא עביד מעשה בגופה" (ד"ה הא). אמנם בדברי הריטב"א מבואר ההיפך:

כגון שנסך לה יין בין קרניה ועביד בה מעשה. פירוש דכיון שעשה בה מעשה אסרה אף על פי שאינה שלו, ומיירי בשעשה שם מעשה ניכר כגון שחקק בקרניה מקום לנסוך (ד"ה כגון). נראה שדברי הריטב"א הם לשיטתו לעיל שהמעשה צריך להוות מעין קניין שינוי, וממילא הוא צריך להיות שינוי הניכר שאינו חוזר לברייתו, ולא די במעשה שפכה בעלמא.⁶

אמנם לאור דברינו לעיל אפשר להציע גישה שלישית ולפיה המעשה נועד ליצור זיקה מעשית בין האדם האוסר ובין החפץ הנאסר, כאשר זיקה ממונית אינה קיימת. אפשר שגישה זו, לעומת שתי הגישות הנזכרות לעיל, עומדת במוקדה של מחלוקת הראשונים בעניין היחס שבין מעשה רבה ומעשה זוטא בסוגייתנו. בדברי הגמרא (חולין מ:) מבואר שלרב הונא די במעשה כל דהו כדי שאדם יוכל לאסור את בהמת חברו. בהמשך הסוגיה הובאה דעת רב נחמן ודעימיה שחולקים על יכולתו של אדם לאסור את בהמת חברו על ידי מעשה, ובביאור דעה זו נחלקו הראשונים, כפי שמובא ברש"י על אתר: אפילו בגמר מעשה ואית דמפרשי במעשה כל דהו ולא היא (ד"ה אין אדם).

⁶ השלכה נוספת להבנה זו הובאה בספר עבודת עבודה על הגמרא בעבודה זרה (שם), והיא שהאוסר צריך לדעת שהחפץ אינו שלו ולהתכוון לאסור אותו. בכך הוא מסביר מדוע לא הועילו מעשי הגויים שהיו בארץ לאסור את אשרותיהם של ישראל, שהרי הגויים לא ידעו שארץ ישראל "ירושה היא להם מאבותיהם".

הדעה שמחלקת בין מעשה גמור ובין מעשה כלדהו, שנדחתה בידי רש"י, מובאת בראשוני ספרד כעמדת רבנו חננאל. נראה שאפשר לבאר היטב את מחלוקת הראשונים לאור ההבנות השונות של תפקיד המעשה: דעת רש"י היא, כפי שכבר נזכר לעיל, שהמעשה אמור ליצור זיקה בין האדם ובין החפץ. לצורך יצירת זיקה כזו אין צורך בגמר מעשה שהרי המעשה אמור רק ליצור זיקה באופן חד פעמי ולא להגדיר אחרת את אופיו של המעשה כולו. לעומת זאת, דעת רבנו חננאל היא שהמעשה מגדיר את האיסור כולו כאיסור שעל ידי מעשה במקום איסור התלוי במחשבה, וממילא אמור המעשה ללוות את כל תהליך האיסור ויש מקום רב לחלק בין מעשה כלדהו ובין מעשה גמור.⁷

עבודה זרה וכלאים

עד כה עסקנו בסוגי האיסורים השונים בחדא מחתא, כפי שעשו גם רבים מן הראשונים והאחרונים, אך נראה שיש מקום רב לחלק ביניהם. רבי ישעיה דטראני, בעל ספר המכריע, כבר עמד על כך שבעוד שבירושלמי נערכת השוואה בין דין כלאים ובין דין עבודה זרה, הרי שבבבלי אין השוואה כזו גם במקומות שבהם היא מתבקשת:

ונראה לי לתרץ משום דלא דמו להדדי דהשוחט לע"א אף על פי שיש שם מעשה אין המעשה יכול לאוסרה עד שיחשב עליה לע"א אם כן המחשבה היא שאוסרה... אבל המסכך גפנו על תבואתו של חברו המעשה הוא האוסר שעירב גפנים עם תבואה... מידי דהוה אמבשל בשר בחלב שאף על פי שהיו של חברו נאסרו בהנאה כיון שעשה בהן מעשה והמעשה הוא שאוסר (סי' ח).

כלומר, איסור עבודה זרה הוא איסור שעיקרו במחשבה, וממילא מסתבר יותר שאין אדם יכול לאסור דבר שאינו שלו בעבודה זרה. מאידך, איסור כלאים הוא איסור שתלוי במעשה, בדומה לבשר בחלב, ולכן מסתבר יותר שאדם יכול לאסור דבר שאינו שלו באיסור כלאים.

לאור דבריו של הר"ד יש לשאול: מדוע באמת אין אדם אוסר דבר שאינו שלו בכלאים? תשובה לכך אפשר למצוא בפירוש הר"ש משאנץ, המחלק גם הוא בין ע"ז לכלאים:

⁷ בעניין משמעותה של שחיטה כלדהו ליצירת קניין שינוי עיין בנתיבות המשפט (סי' ש"ג, ס"ק א) ובשו"ת אחיעזר (יו"ד סי' כ"ח, אות ה). עוד יש להעיר שצריך עיון לפי דברינו מה יאמר רבנו חננאל בדעת רב הונא, ואפשר להציע אפשרויות מספר: א. שהוא מודה לדעת רש"י שהמעשה אמור רק ליצור זיקה; ב. שלדעתו די במעשה כלדהו כדי לשנות את אופי האיסור; ג. שלדעתו המוקד הוא קניין שינוי, על פי האפשרות הנזכרת במקורות הנ"ל שלקניין שינוי מועילה שחיטה כלדהו.

גבי ע"ז לאו שמייה תקרובת ע"ז כיון שאינו שלו... וגבי כלאים היינו טעמא דכתיב לא תזרע מה זורע דניחא ליה והא אין אדם נהנה ולא ניחא ליה של אחרים (כלאים פ"ז, מ"ד). כלומר, בעבודה זרה לא חל שם תקרובת על הדבר מכיוון שאינו שלו. מדובר בדין עקרוני ומהותי שלא מאפשר לאדם להחיל שם תקרובת על דבר שאינו שלו. לעומת זאת, בכלאים מדובר על מכשול טכני יחסית: "אין אדם נהנה ולא ניחא ליה של אחרים". רוצה לומר, אין משמעות למחשבתו ורצונו של אדם שאינו הבעלים, שהרי לאותו אדם אין כל קשר ויחס לחפץ הנאסר.

מתוך הבחנה זו נראה שיש מקום רב לחלק בין אופי הבעלות הנדרשת בכלאים ובעבודה זרה. דין עבודה זרה עניינו החלת שם 'תקרובת' על החפץ. החלת שם זו דורשת את רשותם של הבעלים שלהם הזכות לקבוע את מהותו של החפץ. לעומת זאת, בכלאים אין האוסר מחיל חלות איסור אלא שהמציאות של התערובת והכלאים היא זו שאוסרת. המחשבה הנדרשת בכלאים עניינה רק לקבוע את אופייה של המציאות כמציאות של "זריעה". מחשבה זו יכולה לפעול גם בלי רשותם של הבעלים, אך כדי שמחשבתו של האדם תועיל צריך שתהיה לו זיקה למציאות של הכלאים. משום כך ברור מדוע מבקש ספר המכריע לחלק בין כלאים ובין עבודה זרה בעניין איסור על ידי מעשה: אם נבין שהמעשה יוצר זיקה בין האוסר ובין החפץ הנאסר, הרי שזיקה זו תועיל דווקא ביחס לאיסור כלאים ולא לאיסור עבודה זרה.⁸

לאור דברינו ניתן ליישב שני מקורות סותרים ביחס לשאלה שבה פתחנו, שאלת ההפקר. הראינו לעיל שמפשטות הסוגיה בעבודה זרה (נג:), כפירוש תוס' הרי"ד, נראה שדי בניחותא וברשות של הבעלים כדי להחיל שם עבודה זרה על החפץ (בניגוד לשיטת רש"י שם, אשר היא לשיטתו לעיל שגם בעבודה זרה יש צורך בזיקה). מגמרא זו הוכיחו האחרונים (עונג יום טוב סי' פ"ב; אמרי בינה שחיטה י"ב) שאדם יכול לאסור חפץ של הפקר, משום שאין לו בעלים שמקפידים ומונעים את חלות האיסור.

לעומת זאת, ניתן להוכיח את ההיפך ממשנה מפורשת במסכת כלאים. במשנה שם נאמר:

אמר רבי יוסי מעשה באחד שזרע את כרמו בשביעית וכא מעשה לפני ר' עקיבא ואמר אין אדם מקדש דבר שאינו שלו (פ"ז, מ"ה).

⁸ עי' בדברי הר"ש משאנץ שהזכיר את דין "עובד דומיא דעבד" של עגלה ערופה ופרה אדומה, שגם ביחס אליו תלתה התורה את האיסור בדעתו של העושה מלאכה בפרה ולא דווקא בדעת הבעלים. תחומים נוספים שיש לדון בהם בהקשר זה הם ענייני קבלת טומאה: מחשבת טומאת אוכלין (עין משנה אחרונה על עוקצין פ"ג, מ"א), הכשר (עין רשב"א חולין לא: ד"ה פירות), גמר מלאכה (עין ב"ק סו: תוד"ה דגזל).

באופן פשוט, כרם של שביעית הוא כרם של הפקר. למרות זאת, רבי עקיבא התיר כרם זה מדין כלאים תוך הסתמכות על הכלל שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו. ממשנה זו ניתן לכאורה להוכיח שאין אדם יכול לאסור גם חפץ של הפקר! כך הוכיח גם העונג יום טוב הנ"ל,⁹ והסיק למעשה שאי אפשר לאסור דבר של הפקר, אך לא הסביר כיצד הוא מתמודד עם הראיה הנגדית מעבודה זרה.

אמנם לאור החילוק שהעלינו לעיל הדברים מתיישבים כמין חומר. דווקא ביחס לאיסור עבודה זרה, שעניינו החלת שם עבודה זרה על החפץ, די בכך שלא יהיו בעלים שמתנגדים לאיסור כדי שיוכל לחול. בעבודה זרה אין צורך בזיקה ממונית כלשהי לחפץ כדי שיהיה תוקף למחשבת האדם, שהרי עצם המחשבה להגדיר חפץ כעבודה זרה יוצרת זיקה עמוקה בין האדם ובין החפץ. אמנם במחשבת ניחותא של כלאים אין משמעות למחשבתו של אדם על כרם או תבואה שאינם שלו, ועל כן יש צורך בזיקה חיובית לחפץ ואין אדם יכול לאסור חפץ של הפקר.

סיכום

לאורך המאמר העלינו הבנות שונות בהגדרת המושג "שלו" ביחס לדין שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו: בעלות גמורה, זיקה בין האדם לחפץ, או חוסר-בעלות של אדם אחר. לקראת סוף המאמר הצענו לחלק בין שלושה סוגים של איסורים בשאלה זו:

- א. איסורים הנובעים מבעלות, כגון הקדש שעניינו הקנאה וייחוד של החפץ לרשות גבוהה. באיסורים אלו יש צורך בבעלות גמורה על החפץ כדי שאפשר יהיה להחיל את האיסור.
- ב. איסורים שעניינם החלת שם איסור על החפץ, כגון עבודה זרה. באיסורים אלו אין צורך בזיקה חיובית לחפץ אך יש צורך בכך שלא תהיה שום בעלות של אדם שמקפיד ומונע את חלות האיסור.
- ג. איסורים שעניינם הגדרת המציאות שאוסרת את החפץ, כגון כלאים. באיסורים אלו יש צורך בזיקה חיובית של האדם לחפץ, אך מכוח זיקה זו יכול האדם לאסור גם דברים שנמצאים בבעלותו של אדם אחר.

⁹ אמנם באמרי בינה (שחיטה י"ב) דחה ראייה זו בשתי דרכים: א. יש דעות שלומדות שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו בכלאים מגזירת הכתוב ד"כרמך", וא"כ אפשר לומר שמדובר בדין מיוחד בכלאים שאין ללמוד ממנו עקרונות כלליים; ב. אפשר להבין ששביעית לא נחשבת כהפקר אלא כבעלות של הקב"ה.

